

Eğitimde Demokratlaşma ve Rehberlik*

Ersin ALTINTAŞ*

ÖZET

Bu makalede Türk toplumunda demokrasinin kısa bir tarihçesi verilerek, toplumda demokrasinin kökleşmesi için eğitim sisteminin hangi boyutlarının demokratlaşmasına gereksinime olduğu tartışılmıştır. Demokratik toplumun değer yargılarından doğan eğitimde rehberlik etkinliklerinin demokratik eğitim sisteminde işlevsel olabileceği vurgulanmıştır.

RESUME

Après avoir donné un bref historique de la démocratie en Turquie; nous avons essayé, dans notre article, de démontrer quelles dimensions de l'éducation auraient besoin de la démocratisation pour que la démocratie soit enracinée. Nous avons cherché à souligner que les activités d'orientation, dues aux valeurs de la société démocratique, seraient fonctionnelles dans le système éducatif.

GİRİŞ

Ulu Önder Atatürk, Türk toplumuna yeni bir kimlik kazandırmak için Cumhuriyeti kurdu. Cumhuriyet bir kültür transformasyonudur. Teokratik bir toplum yapısından, laik bir toplum yapısına geçiştir. Cumhuriyet kültürü ile bireylerin kendilerini gerçekleştirme engellerini ortadan kaldırmak amaçlanmıştır.

* Bu makale 11 Eylül 1991 tarihinde Hacettepe Üniversitesinde düzenlenen 1. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr.; Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

Eğitim ve devletin laik esaslara göre işlemesine, hukuk üstünlüğünün egemen kılınmasına yönelik temel düzenlemelerde, önemli atılımlar gerçekleşmişti. Atatürk yeni siyasal sistemin yerleşmesinde eğitimin işlevine önem vermişti. Çünkü Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk toplumu köylü toplumu niteliğini taşımakta idi ve okuryazarlık oranı yüzde ondu. Bu nedenle Atatürk'ün sağlığında iki kez yapılan çok partili yaşama geçiş denemeleri başarılı olamadı. Eğitimi kitleleştirmeden demokrasinin sağlıklı işlemesi olanaklı değildir. Demokrasilerde siyasal iktidarların denetlenmesinde etkin ve bilinçli kamuoyuna gereklilik vardır. Eleştirel düşüncesi gelişmemiş toplumlarda ise, siyasal iktidarlar kitle iletişim araçları ile kamuoyunu etkilerler. Eğitim sistemi ile siyasal sistem birbirleri ile bağlantılıdır. Birinde meydana gelen olumlu değişme diğerlerini etkiler (Varış, 1991). Ünlü Amerikan devlet adamı Jefferson'un da dediği gibi "Bir millet hem cahil, hem de özgür olamaz". Gerçekten de dünyada hem cahil, hem de demokrat bir toplum yoktur. Lipsett yaptığı bir araştırmada demokrasi ile eğitim göstergeleri arasında olumlu bir ilişki bulmuştur. Çeşitli ülkelerin okuryazarlık, ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim açısından karşılaştırarak, eğitim düzeyleri yüksek olanların lehine bir fark bulmuştur. Demokrasinin kökleşmesi için toplumun belli bir kültür düzeyine ulaşması ve çağdaş düşünceyi özümlemesi gerekir (İpşiroğlu, 1991). Demokratik değerlerin toplumun bütün katmanlarına özümlemesi bir zihniyet değişimi sorunudur (Büyükdüvenci, 1991). Demokrasi halkın iradesine dayanır. Halkın iradesinin özgür kılınmasında bütün toplumsal kurumlara özellikle, eğitim kurumlarına önemli sorumluluklar düşmektedir. Sivil toplumun bütün kurumlarının ve kurallarının yerleşmesi demokratik siyasal kültürün davranışa dönüşmesini zorunlu kılar.

Demokrasiyi yaşam biçimi olarak seçmiş toplumun eğitim yapısı da demokratik esaslara göre işlemelidir. Türk toplumu geçmişte demokrasiyi yeteri kadar özümleyemedi ve demokrasinin çocukluk hastalıklarını yaşadı. Bu hastalıklar uzlaşma ve hoşgörü eksikliği, ideolojileri ayınleştirme, siyasal kutuplaşmalar, laik ahlak eksikliğidir. Demokratik siyasal yaşam üç kez askeri müdahaleye uğradı. Demokrasi gelenekleri yerleşmiş toplumlarda olduğu gibi, Türk toplumunun tarihi akış doğrultusu da, siyasal sorunlara askeri çözümler arama anlayışını aşama olgunluğuna yönelmektedir. Eğitim sistemi demokrat kafalı yurttaşlar yetiştirme işlevini tam olarak yerine getirdiği takdirde, Türk toplumunda demokrasi kökleşmesi ve sağlamlaşması artacaktır.

Demokratlaşma Sürecinin Çağdaş İlkeleri:

- 1- Her bireye gizli güçlerini ve yeteneklerini geliştirme fırsatı vermek,
- 2- Her bireyin yeteneklerine ve ilgisine uygun işleri yapmasını sağlamak,
- 3- Her bireyin yaptığı işin karşılığını hakkaniyetle almasını sağlamak,
- 4- Bireyin kendi kaderini tayinde söz sahibi olmasını ve toplumsal uygulamayı etkilemesini sağlamak (Ertürk, 1985).

EĞİTİMDE DEMOKRATLAŞMA

Eğitimin genel amacı bireyin kendini gerçekleştirmesini sağlamaktır. Kendini gerçekleştirme en iyi biçimde demokratik ortamlarda olmaktadır. Eğitimde demokratlaşma kavramından geniş anlamda eğitimin bütün boyutlarının demokratlaşması anlaşılır. Demokratik toplumun değerlerinden doğan rehberlik etkinliklerinin işlerlik kazanabilmesi, eğitimin bütün boyutlarının demokratlaşmasına bağlıdır. Demokratlaşma kavramı eğitimde amaçlar, içerik, yöntem, değerlendirme yönetimin yapısı, eğitimde fırsat eşitliği öğretmen yetiştirme ve rehberlik açısından incelenebilir.

Eğitimin demokratlaşması gereken boyutları;

* Amaçlar:

Eğitimde amaçların kaynağında araştırmaya dayalı bir eğitim felsefesi yatmaktadır. Türk toplumu siyasal sistem olarak demokrasiyi benimsemiştir. Eğitim felsefesi olarak demokrat insan yetiştirme özlemi Türk Milli Eğitim Sisteminin amaçlarına yansımıştır. Ancak demokrat insan yetiştirmede araçlar bakımından sorun vardır. Demokrasiye yapısal uyum için Türk vatandaşının eğitim profili Milli Eğitimin Genel amaç ve ilkelerine uygun olarak şu nitelikleri taşımalıdır.

- * İyi Yurttaş;
- * Özgür düşünceli insan
- * Evrensel kültür içinde Milli değerleri benimsemiş, kültürel kimlik sahibi insan,
- * Meslek edinmiş insan (Baloğlu, 1990)
- * Kendini tanıyan ve yeteneklerinin farkında olan insan,
- * Araştıran ve öğrenmeyi öğrenen insan,
- * Karar veren insan,
- * Üretken insan,
- * Hukuk ve adalete saygılı insan,
- * Sorumluluk bilincine sahip insan,
- * Başkaları ile işbirliği yapan insan,
- * Hoşgörülü ve uzlaşmacı insan,
- * Seven insan,
- * İçerik:

1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Yasasının 8'inci maddesinde, Demokrasi Eğitimi başlığı altında "Güçlü ve İstikrarlı, özgür ve demokratik bir toplum düzeninin gerçekleşmesi ve devamı için yurttaşların sahip olmaları gereken demokrasi bilinci, yurt yönetimine ait bilgi, anlayış ve davranışlarla sorumluluk duygusu

ve manevi değerlere saygı her türlü eğitim kurumlarında öğrencilere kazandırılır" denmektedir. Demokratik toplumlarda seçmenlik bireyin en önemli hak ve görevlerinden biridir. Eğitim kurumlarında çocuklara ve gençlere demokratik yaşamın gerektirdiği bilgi, davranış ve tutumlar kazandırılarak ilerde iyi bir seçmen olması sağlanır (Fidan, 1991). Demokrasi ve siyasal toplumsallaşmaya içerik kazandırmak için her kademede eğitim kurumlarında, içeriği kurumların niteliğine göre olmak üzere insan hakları ve demokrasi dersi konmalıdır. Böylelikle siyasal toplumsallaşma, doğal eğitimle birlikte örgün eğitime yansımış olur (Tezcan, 1986).

Bilimin sınırında felsefe vardır. Kafaların özgür olması bir anlamda anayasal sorun olmaktan çok zihniyet sorunudur ki, temelinde felsefe eğitimi yatmaktadır. İdeolojik saplantıların, önyargıların olduğu yerde felsefe, eleştirel düşünme ve bilim barınmaz. Demokratikleşmeye katkı için felsefe derslerine önem verilmelidir. Türk Eğitim Sistemi program merkezlidir. Öğrenci merkezli bir eğitim anlayışında programlar öğrencilerin ilgi, yetenek ve bireysel niteliklerine göre düzenlenir. Farklı niteliklere sahip öğrencilerin farklı programlarla aynı çatı altında birleştirilmesi dayanışma duygusunu ve demokratik toplumsallaşmayı artırır (Ertürk, 1986).

* Öğretim Yöntemleri:

İletilen bilgilerin gerçekliğini ya da geçerliliğini sorgulamadan "ikna" noktası üzerine odaklaşan eğitim, öğrencilere bilgi yerine inanç aşılır. Özgür kafalı ve yaratıcı insan yetiştirmenin yöntemi ikna olamaz. Öğrenci merkezli bir eğitim anlayışında ise, öğrenci karşılaştığı bilgileri tek gerçek olarak görmez, sürekli soru sorma alışkanlığını kazanarak, soruların yanıtlarını verilen bilgilerden çıkarmaya çalışır. Sorularının yanıtsız kaldığı durumda daha fazla bilgiye gereksinime duyan bir kişilik oluşur. Böyle bir anlayışta eğiticinin işlevi, öğrencilerin eleştirebilme, yorumlama ve tartışma yeteneklerini geliştirmektir (Özdil, 1990). Sınıf ortamı, öğrenme ve öğretme süreçlerini geniş ölçüde etkilemektedir. Öğrencilerin öğretmenlerle ve birbirleri ile iletişimleri sınıfın havasını belirlemektedir. Otoriter bir havada iletişim ve etkileşimin en az düzeyde olmasına karşın, demokratik havada öğrencilerin başarısı arttığı gibi, onlarda demokratik tutum ve davranışların gelişmesine de katkı getirebilir (Büyükkaragöz, 1990). Sınıflarda öğrencileri etkin kılacak çok yönlü iletişim ve etkileşim yöntemlerinden yararlanmak gerekir. Katılımlı eğitim yolu ile öğrencilere kazandırılan demokratik tutum, değer ve davranışlar katılımlı demokrasi için zorunludur.

* Değerlendirme:

Öğrenci merkezli eğitim anlayışında öğrencilerin kendi kendilerini değerlendirme yetenekleri artar. Sınavlar ise, belleme yeteneği değil, bağımsız düşünme yeteneklerinin ölçülmesine yöneliktir. Demokratik bir değerlendirme anlayışında not bir yargılama aracı değil, öğrencinin gelişiminin göstergesidir.

Değerlendirmede bilimsel ilkelere uyulduğu ölçüde öğrencilerde demokratik tutum, değer ve davranışlar gelişir.

* **Yönetimin Yapısı:**

Demokrasinin özü yönetilenlerin yönetime katılmasıdır. Örgütlerin demokratlaştırılması yönetilenlerin yönetime katılması ile doğru orantılıdır. Eğitim sorunlarına köklü çözümler getirmek için eğitim örgütlerinin demokratlaşması ve öğretmenlerin yönetime katılması gerekir (Başaran, 1986). Demokratik bir yönetim yapısında yetkilerin merkezde toplanması yerine, bölgelere, illere ve okullara yayılması söz konusudur. Demokrasi örgütlü bir toplum düzeni olduğundan, diğer mesleklerde de olduğu gibi öğretmenler de örgütlenmelidir.

* **Eğitimde Fırsat Eşitliği:**

Herkese mensup olduğu toplumsal, ekonomik, coğrafi durumu ve dini ne olursa olsun öğrenmede fırsat eşitliği sağlandığı takdirde, bireylere kendilerini gerçekleştirme fırsatları verilmiş olur. Avrupa ülkeleri endüstri öncesi zümresel toplumun dikey kuruluş sistemlerini demokratik toplumun yatay kuruluş sistemleri ile yenileştirmektedir (Aytaç, 1985). Cumhuriyet yıllarından günümüze eğitimin toplumun bütün katmanlarına yayılması ve kitleleşmesi için epeyce yol alınmıştır. Eğitim sistemini nitelik bakımından da daha ileri aşamalara götürmek için fırsat eşitliğini ortadan kaldıran etmenlerle ilgili önlemlere gereklilik vardır.

* **Öğretmen Yetiştirme:**

Okulda öğrenciye en yakın kimse öğretmendir. Öğretmenin niteliğini yükseltmek eğitimin niteliğini yükseltmek, dolayısı ile toplumun niteliğini yükseltmekle özdeştir. Öğretmen sınıfta sadece bilgi kaynağı değil, aynı zamanda tutum ve davranış yansıtıcıdır. Öğretmen yetiştiren kurumlarda öğretmen adayları kendileri ile bağdaşım halinde, uyumlu ruh sağlığı yerinde, hoşgörülü, eleştirici ve sorgulayıcı bir kafa yapısına sahip demokrat aydınlar olarak yetiştirilmelidir. Tezcan (1981)'in yaptığı bir araştırmada, öğrenciler öğretmen davranışlarını otoriter ve umursamaz olarak görmektedirler. Eripek (1980)'in yaptığı bir araştırmada ise, uygun olmayan öğretmen davranışlarının öğrencilerde uyum sorunu yarattığı sonucuna varılmıştır. Öğretmenlerin otoriter ve uygun olmayan davranışlarının temelinde, ailevi ve toplumsal kökenlerinin rolü olabilir.

Öğretmenin öğrenci ile iletişimi öğrencinin kendisini değerli bir varlık olarak görmesini, kendine güvenmesini ve kendi benliğini kabul etmesini sağlayabilir veya sağlamayabilir (Kılıççı, 1989). Öğrencilerde köklü davranış değişiklikleri ancak güvenilir ortamlarda oluşur. Güvenli ortamın üç temel niteliği, öğrenciye koşulsuz saygı, empatik anlayış ve dürüstlüktür. Bu kişilik özellikleri ile öğretmen, öğrencilerini öğrenme ve insan ilişkilerini ketleyici kaygılarından kurtarmakta, kendilerini ve yeteneklerini daha kolay ortaya koyma özgürlüğüne kavuşturmaktadır (Roger, 1969). Bir çok araştırma öğretmen ve öğrenci davra-

nışlarının özdeş olduğunu ortaya koymaktadır. Yukarıdaki nitelikler öğretmenlerin kişiliklerine özümlemlendirildiği takdirde, eğitimin kalitesinin artacağı unutulmalıdır (Patterson, 1973).

EĞİTİMDE REHBERLİK VE DEMOKRASİ

Çağdaş eğitim sisteminde, öğretim ve yönetim etkinliklerine paralel işlev gösteren rehberlik etkinliklerine yer verilmektedir. Rehberlik etkinlikleri insanın niteliklerinden ve demokratik toplumun değerlerinden doğmuştur. Demokraside, bireye saygı en ayırdedici bir değerdir. Birey tepkide bulunma, gelişme potansiyeline ve gelişme gücüne sahip, biricik, kendine özgü, değerli bir bendir. Bireye saygı ve bireyin özgürlüğü birbirleri ile bağlantılıdır. Bireye saygı, bireyi özgür irade merkezi olarak görmektedir.

Demokraside robotlara değil, kendi kendini yöneten pilot bireylere gereksinme vardır. Özerklik kavramından kendini toplumdaki soyutlanmış insan değil, kendi kararlarını kendi veren, toplumdaki ve ailesinden sevgi bağlarını koparmamış insan anlaşılmalıdır. Çocuk önce ailede, sonra okulda uçmaya hazır bir kuş gibi özgürlüğe alıştırılır. Özgürlük bireyin başkalarına zarar vermemek koşulu ile kendi seçimlerini ve kararlarını almasıdır. Böyle bir anlayışta öğrenciler, küçük yaşlardan itibaren özgür düşünen, planlar yapabilen ve uygulayabilen, engelleri ortadan kaldıran bireyler olarak yetiştirilir (Ekşi, 1991). Seçim yapabilme ve karar alabilme bireyselliğin bir boyutudur. Bireyin sağlıklı karar alabilmesi, tam bir irade kaynağı olabilmesi için, hem kendisi, hem de olanaklar konusunda bilinçli olması gerekir. Bireyin kendi gelişim yönlerini belirleyebilme ve kendilerini gerçekleştirmeleri için bilgi verme, rehberlik etkinliklerinin önemli bir işlevidir. Öğrencilerin kişisel sorunlarının öğrenimi engellememesi için, okuldaki rehberlik örgütünün sorumluluklarını yerine getirmesi gerekir. Rehberlik hizmetlerinin özünü oluşturan psikolojik danışma etkinliklerinin önemli işlevlerinden biri de öğrencilerin uyumuna yöneliktir. Uyum, ruh sağlığının göstergelerinden biridir. Demokrasi uyum ve ruh sağlığı için en uygun ortamdır. Rehberlik etkinliklerinin temel taşı bireye verilen üstün değerdir. Amacı da bireyin kendini gerçekleştirmesidir. Otokratik ortamlarda birey zihni sentez yeteneğini geliştiremez. Her toplumun, bireylerine verdiği kendini gerçekleştirme ve olgunlaşma olanakları, kendi sosyo-kültürel koşullarına göredir.

Demokrat toplumlar, bireylerinin kendilerini gerçekleştirmelerini, hem kendileri, hem de bireyleri açısından yararlı gördüklerinden, bu konuda kendilerini sorumlu görmektedirler. Böyle bir anlayışa sahip bir toplumda, bireyin kendine özgü bütünlüğü ve çeşitli niteliklere sahip olduğu kabul edilir. Her bireye kendi olanak ve sınırlılıklarını kavrayarak, kendi bütünlüğüne ulaşabileceği, kendini gerçekleştirebileceği bir ortam yaratılır (Tan, 1986).

Rehberlik, bireyin kendini ve içinde bulunduğu koşulları tanıyarak sağlıklı

kararlar ve seçimler yapmasını sağlayan profesyonel bir yardım sürecidir. Rehberlik etkinliklerinin demokratik değerlere yönelik ilkeleri:

- * Özerklik insan gelişimine en uygun düşen yaşama ilkesidir.
- * Sosyal durumu ve psikolojik uyumu ne olursa olsun her birey değerlidir.
- * Rehberlik demokratik toplumun değerlerinden ve bireyin gereksinmelerinden doğmuştur.
- * Kendi kendini yönetme hak ve sorumlulukları bireylere bırakılmalıdır.
- * Herkes kendisi için kararlar alma ve seçimler yapma hakkına sahiptir.
- * Karşılıklı anlayış ve saygı her zaman geçerlidir (Kepçeoğlu, 1985).

Türk Eğitim Sisteminde 1950'li yıllardan beri, rehberlik uygulamalarına yer verilmekle birlikte, beklenen verimlilik sağlanamamıştır. Eğitim sistemi bütüncül bir yaklaşımla ele alınarak bütün boyutları ile rehberlik etkinliklerine uygun hale getirilmedikçe verimlilik, gerçekçi bir beklenti olamayacaktır. Eğitim sistemi ile rehberlik hizmetleri arasında yapısal doku uyumsuzluğu vardır. Eğitim sistemi rehberliğin alt yapısını oluşturacak şekilde yeniden yapılandırıldığı takdirde, rehberlik etkinlikleri işlerlik kazanacak ve eğitim sistemi ile işlevsel bütünlüğe kavuşacaktır. Böylelikle eğitim sisteminin demokrasiye katkısı artacaktır.

SONUÇ

Türk toplumu yaşam biçimi olarak demokrasiyi benimsemiştir. Demokratik değerlerin, toplumun bütün katmanlarında yaygınlaşması ve kökleşmesi bütün toplumsal kurumlara önemli görevler düşmektedir. İnsan yetiştirmeden sorumlu eğitim sisteminin siyasal işlevi, öğrencilere demokratik siyasal bilinç kazandırmaktır. Türk Eğitim Sisteminin siyasal işlevini etkili bir şekilde gerçekleştirmesi, öğrencilerin demokratik değerleri özümlemeleri ve davranışa dönüştürmelerine bağlıdır. Eğitim sisteminin bütün boyutlarının demokratlaşması, demokratik toplumun değerlerinden doğmuş olan rehberlik etkinliklerine işlerlik kazandıracaktır. Böylelikle eğitim sistemi siyasal işlevini daha etkili bir biçimde yerine getirmiş olacaktır.

KAYNAKLAR

1. AYTAÇ, Kemal: Avrupa Okul Sistemlerinin Demokratlaştırılması. A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, No: 143, Ankara: 1985, s. 9.
2. BAŞARAN, Ethem, İbrahim: "Öğretmenlerin Yönetime Katılması", A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi, 1986, Cilt: 19, Sayı: 1-2, s. 117.
3. BADAVAN, Yusuf: Eğitim Sosyolojisi, Seçme Yazılar, H.Ü. Eğitim Fakültesi, Ankara: 1987, s. 79-86.

4. BÜYÜKKARAGÖZ, Savaş: Demokrasi Eğitimi. Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara: 1990, s. 29.
5. BALOĞLU, Zekai: Türkiye'de Eğitim. TÜSİAD Yayınları, İstanbul: 1990, s. 174.
6. BÜYÜKDÜVENÇİ, Sabri: Eğitim Felsefesine Giriş. Savaş Yayınları, Ankara: 1990, s. 48-57.
7. ERTÜRK, Selahattin: Diktacı Tutum ve Demokrasi. Yelken-tepe Yayınları, Ankara: 1986, s. 171.
8. ERTÜRK, Selahattin: Türkiye'de Bazı Eğitim Sorunları Üzerine Düşünceler. Yelken-tepe Yayınları, Ankara: 1986, s. 66.
9. ERİPEK, Süleyman: Ankara İli Merkezinde Bulunan Ortaöğretim Kurumlarında Disiplin Uygulamaları ve Bu Uygulamaların Öğrencilerin Uyumu Yönünden Değerlendirilmesi. (Basılmamış Doktora Tezi) A.Ü. Eğitim Fakültesi, 1980.
10. EKŞİ, Aysel: "Çağdaş Bir Toplum Yolunda Kişilik Gelişimi". Yaratıcı Toplum Yolunda Çağdaş Eğitim, Çağdaş Yaşamı Destekleme Yayınları, 12. Cem Yayınevi, İstanbul: 1991, s. 224-225.
11. FİDAN, Nurettin: Eğitim Bilimlerine Giriş. Repa Eğitim Yayınları, Ankara 1991, s. 67.
12. İSPİROĞLU, Nazan: "Çağdaş Kültür Politikası", Yaratıcı Toplum Yolunda Çağdaş Eğitim. Çağdaş Yaşamı Destekleme Yayınları. 1. Cem Yayınevi, İstanbul: 1990, s. 35-36.
13. KEPÇEOĞLU, Muharrem: Psikolojik Danışma ve Rehberlik. Ankara: 1985, s. 18-19.
14. KILIÇÇI, Yadigar: Okulda Ruh Sağlığı, Ankara: 1989, s. 32.
15. Milli Eğitim Temel Kanunu.
16. ÖZDİL, Şeyda: "Eğitimde Öğrenci Boyutu". Yaratıcı Toplum Yolunda Çağdaş Eğitim. Çağdaş Yaşamı Destekleme Yayınları. 1. Cem Yayınevi, İstanbul: 1990, s. 42.
17. PATTERSON, C.H.: Humanistic Education New Jersey: Prentice Hall Inc. 1973, s. 11-31.
18. ROGERS, C.R.: Freedom to Learn, Ohio: Ç.E. Merrill, 1969, s. 286.
19. TEZCAN, Mahmut: Kuşaklar Çatışması. Okuyan ve Çalışan Gençlik Üzerine Bir Araştırma. Ankara: 1981.
20. TEZCAN, Mahmut: Eğitim Sosyolojisi. Bilim Yayınları, Ankara: 1988, s. 101-108.
21. VARIŞ, Fatma: Eğitim Bilimine Giriş. Ankara: 1991, s. 131.